

Tone Knez

NOVO MESTO V ARHEOLOŠKIH OBDOBJIH

Ob stoletnici raziskovanj

Dne 7. aprila 1365 je vojvoda Rudolf IV. na Dunaju podpisal listino — novomeški mestni privilegij, v katerem med ostalim piše: »*Ko smo mesto, imenovano Rudolfovo, ležeče v Slovenski krajini, kot novo povzdignili in mu dali to ime po našem imenu, mu zato dajemo s knežjo oblastjo le-te pravice in postave, ki so spodaj zapisane*«. ¹S tem historičnim aktom je politično daljnovidni Habsburžan ustanovil mesto, ki je poslej postalo administrativno, gospodarsko in kulturno središče Dolenjske. Ko je Ustanovitelj velem zgraditi svoje mesto, verjetno ni vedel, da je na tem kraju že v prazgodovini in antiki stala pomembna naselbina, ki je propadla v viharjih obdobja preseljevanja ljudstev. Pričujoči zgoščeni oris arheološke preteklosti Novega mesta je rezultat stoletnega raziskovanja v mestu, ki se je začelo leta 1890.²

Odločilnega pomena za zgraditev zavarovane naselbine v prazgodovini je bila imenitna geografska lega na skalnatem pomolu nad vijugavo Krko. Dolina reke Krke kot pomembna prometna pot v prazgodovinskih obdobjih je omogočala zveze in izmenjavo dobrin z oddaljenimi naselbinami na vzhodu in zahodu Dolenjske. Tudi plodno zemljišče in nekatere važne domače rudnine in surovine so pripomogle, da je Dolenjska z Belo krajino v zadnjem tisočletju pred n. št. dosegla visok gospodarski in kulturni vzpon, ki je dosegel svoj vrh v jugovzhodnoalpski halštatski kulturi starejše železne dobe.

Sto let arheoloških raziskovanj v Novem mestu je povod, da se ozremo na opravljeno delo in dobljene rezultate ter jih historično ovrednotimo. Arheološka podoba Novega mesta se je v sto letih močno spremenila. Prve najdbe ob prelomu stoletja v strokovnih krogih niso vzbudile večjega zanimanja. Do prve svetovne vojne so bile novomeške najdbe v senci spektakularnih halštatskih najdb v Stični, na Magdalenski gori in v Šmarjeti ter bogatih rimskih grobov v Drnovem (Neviodunum). Šele odkritje halštatskega prsnega oklepa³ in trinožnega kotliča⁴ v Kandiji pred petdesetimi leti je pritegnilo pozornost in večje zanimanje arheologov za Novo mesto. Ustanovitev Dolenjskega muzeja in nagel razvoj slovenske arheološke vede po drugi svetovni vojni sta omogočila načrtno in kvalificirano raziskovanje tudi v Novem mestu. Obsežna izkopavanja v zadnjih treh desetletjih so arheološki fond močno obogatila. Številne grobne najdbe, med njimi nekatere izjemno dragocene, so proslavile Novo mesto kot znamenito arheološko najdišče z mednarodnim slovesom.

Naselbine. Prazgodovinska naselbina v Novem mestu je bila zgrajena na Marofu, na višinski terasi severozahodno nad mestnim jedrom. Ta prostor ima naravno strateško in dominantno lego na severnem robu novomeške kotline. To je močno utrjeno gradišče v tlorisu ovalne oblike s približno 2,5 ha zavarovane površine.⁵ Z močnim zemljenim nasipom utrjeni rob naselbine je dobro viden, samo na zahodni strani je nasip že močno izravnal. Vhod v naselbino je bil na severni strani, kjer je še danes dostop na Marof. Slučajne površinske najdbe in manjše sondažno izkopavanje na severnem robu gradišča je pokazalo,

¹ S. Vilfan, *Novomeški mestni privilegij iz leta 1365. Novo mesto 1365—1965, prispevki za zgodovino mesta (1969)* 88 ss.

² T. Knez, *Sto let arheoloških raziskovanj v Novem mestu 1890—1990 (1990)*. Dalje citirano: T. Knez, *Sto let*.

³ S. Gabrovec, *Grob z oklepom iz Novega mesta. Situla 1, 1960*, 27 ss.

⁴ S. Gabrovec, *Grob s trinožnikom iz Novega mesta. Arheološki vestnik 19, 1968*, 157 ss.

⁵ T. Knez, *Sto let*, Sl. 21.

da je bil ta prostor naseljen že v zaključni fazi kulture žarnih grobišč (Ha B 3) in nato neprekinjeno do mlajše železne (latenske) dobe. Izkopavanje je pokazalo, da je bil obrambni nasip, ki ima kamnito jedro, v halštatski dobi dvakrat povečan z nasutjem. Spričo velikega števila halštatskih in latenskih grobov, ki so znani na mestnem področju na obeh bregovih Krke, se zdi, da naselbina na Marofu, ki je 'razmeroma majhna, ni bila edina v Novem mestu. Domnevamo, da je bila v starejši in mlajši železni dobi v mestu še kakšna naselbinska lokacija, kot na primer: na Kapitlju, na Grmu, ali v Portovaldu, kjer bi prazgodovinski prebivalci lahko zgradili svoja bivališča. Zaradi svoje dominantne in dobro zavarovane lege je bila naselbina na Marofu zelo verjetno stalni sedež vladajočih halštatskih knezov v Novem mestu. Ker na območju naselbine na Marofu ne poznamo najdb iz rimskega časa, domnevamo, da je z rimsko zasledbo bila naselbina iz prometno-tehničnih razlogov preseljena v dolino, na prostor starega mestnega jedra, kjer je v srednjem veku bilo zgrajeno Rudolfovo mesto. Na to je opozorilo sondažno izkopavanje v proštijem vrtu, ki je dalo nekaj skromnih rimskodobnih naselbinskih najdb.⁶ Natančnejša lokacija in obseg antične naselbine v Novem mestu še nista znani.

Kultura žarnih grobišč. Najstarejše doslej znane arheološke najdbe iz Novega mesta so iz štirih grobov iz obdobja kulture žarnih grobišč (Ha B 2) iz Bršljina.⁷ Obseg tega grobišča ni znan, ker je zemljišče že zdavnaj pozidano.

Intenzivna in trajna naselitev Novega mesta se je pričela v pozni fazi obdobja kulture žarnih grobišč (Ha B 3) z izgradnjo utrjene naselbine na Marofu in ureditev sočasnih grobišč na Mestnih njivah⁸ in na Kapiteljski njivi,⁹ severno nad naselbino. Na obeh nekropolah je bilo doslej izkopanih že nad 200 grobov, čeprav obe grobišči še zdaleč nista do kraja raziskani. V tem času so pepel svojih mrtvih pokopavali v izredno velikih trebušastih lončenih žarah, ki imajo bikonično zaobljeno obliko. Večina žar je na trebuhu okrašenih s plastičnim nazobčanim rebrom. Znani so tudi grobovi brez žare, kjer je žganina položena na dno preproste okrogle jame. Grobovi brez žare so praviloma brez pridakov. Večina žarnih grobov je bila z oranjem že poškodovanih, tako da so zgornji deli žar odrezani. Pri redkih nepoškodovanih grobovih smo ugotovili, da so bile žare na vrhu pokrite bodisi s kamnito ploščo ali pa z narobe poveznjeno keramično latvico. Med pridatki v žarah smo našli največkrat lončeno latvico ali skledo (kot posodo za popotno hrano v zagrobno življenje), redkeje bronasto iglo ali fibulo očalarko in glinasta vretenca. Zelo majhne, miniaturne temnomodre steklene jagode se v teh grobovih prvič pojavijo v večjem številu.¹⁰ Maloštevilni in enakomerno porazdeljeni grobni pridatki kažejo na določeno socialno enakost pokopanih oseb. Samo zelo redki grobovi so bolj bogato opremljeni, kot na primer grobovi 132, 186 in 197 na Mestnih njivah.¹¹ H. Müller-Karpe vidi v teh redkih bogatih grobovih ob koncu kulture žarnih grobišč prednike tistih osebnosti, ki so kasneje v 7. stoletju pred n. št. (Ha C 1) postale prvaki halštatske skupnosti, pripadniki sloja vojaških aristokratov, ki jih poznamo iz tako imenovanih knežjih grobov.¹² Iz horizontalne stratigrafije grobišča na Mestnih njivah sklepamo, da je časovno zaporedje pokopavanja šlo v smeri od vzhoda proti zahodu. Na podlagi tipološke analize grobnih oblik in pridakov sodita nekropoli na Mestnih njivah in na Kapiteljski njivi v okvir žarnogrobiščne skupine tipa Ljubljana.¹³ To je tista kulturna skupina iztekaajoče se žarnogrobiščne kulture, na podlagi katere se je razvila dolenska skupina halštatske kulture.

⁶ T. Knez, *Varstvo spomenikov* 23, 1981, 244 s.

⁷ T. Knez, *Zarni grobovi v Bršljinu*. *Arheološki vestnik* 18, 1967, 155 ss.

⁸ T. Knez, *Zarno grobišče v Novem mestu*. *Arheološki vestnik* 35, 1984, 119 ss.

⁹ T. Knez, *Varstvo spomenikov* 28, 1986, 245.

¹⁰ T. Knez, *Sto let*, Sl. 19.

¹¹ T. Knez, *Arheološki vestnik* 35, 1984, 121 s.; T. 4-6.

¹² H. Müller-Karpe, v delu: *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte (Festschrift für Rudolf Egger)* 1 (1952) 113.

¹³ T. Knez, *Arheološki vestnik* 35, 1984, 124 s.

Starejša železna doba — halštat. V drugi polovici 8. stoletja pred n. št. (Ha C 1) se je na Dolenjskem zgodil radikalen preobrat v kultu mrtvih: prehod od sežiganja k pokopavanju (inhumaciji) v velikih gomilah. Odslej se je začel veliki gospodarski in kulturni vzpon na Dolenjskem kot posledica močno diferencirane družbe, kar je razvidno iz zapuščine in grobovih tedanjega časa. Starejša železna doba v Sloveniji je znana kot jugovzhodnoalpska halštatska kultura, ki tudi v evropskem merilu zavzema visoko mesto in sodi med vodilne pokrajine halštatskega časa.¹⁴ Nosilci in oblikovalci te kulture so bili halštatski aristokrati, ki so bili na vrhu tedanje družbene ureditve. To vojaško plemstvo ali halštatski knezi, katerih družbeni položaj je razviden iz bogato opremljenih grobov z reprezentativnim orožjem, dragocenim pivskim posodjem in opremo za jezdenega konja, je tvorilo v starejši železni dobi vodilni sloj na Slovenskem.¹⁵ V okviru te predalpske halštatske kulture se je razvila tudi svojevrstna torevtična umetna obrt, znana kot »situlska umetnost«.¹⁶ Iz prizorov na figuralnih situlah in pasnih ploščah spoznavamo »dvorni« način življenja halštatskih aristokratov ob praznikih, ki so jih spremljala tekmovanja, dvoboji, popivanja, ples in ljubizenske igre. V strokovnih krogih imenujemo te scene figurativno kot »praznik situl«. V Novem mestu je bilo najdenih že pet s figurami okrašenih situl.

Halštatski prebivalci so svoje mrtve pokopavali v velikih zemljenih gomilah. Večina teh gomil so družinsko-rodovne grobnice z 20—40 pokopi v krožnem razporedu na periferiji gomile.¹⁷ Zelo velike gomile z več kot 100 pokopi so na Dolenjskem izjema (samo v Stični in na Magdalenski gori). Poznamo gomile s centralnim grobom in brez njega, pokop v središču gomile je namenjen ugledni osebi: rodovnemu prvaku ali vladajočemu knezu. Prvotno so bile vse večje gomile omejene z vencem zloženega kamenja, ki je vidno označeval pokopališko območje. V Novem mestu sta bili hkrati urejeni dve gomilni grobišči: eno je bilo v Kándiji na desnem bregu Krke, drugo na Kapiteljski njivi na levem bregu Krke.¹⁸ Obe sta po naši oceni prvotno šteli vsaka okoli deset gomil. Poleg teh dveh koncentriranih nekropol je bilo zgrajenih še več posamičnih gomil na raznih mestih. Natančno število prvotnih gomil se danes ne da več ugotoviti, ker so mnoge bile v teku časa s poljskimi deli popolnoma izravnane; menimo pa, da je še precej neraziskanih gomil. Doslej je bilo v Novem mestu raziskanih deset gomil in pri tem odkritih blizu 200 grobov, med njimi je pet takih, ki jih štejejo med knežje grobove.¹⁹

Spričo številnih in dragocenih najdb je razvidno, da je v halštatskem času bilo Novo mesto pomembno središče te civilizacije v predalpskem prostoru, skozi več generacij tudi sedež lokalnega kneza. Domače rudno bogastvo in surovine kot npr. železova ruda limonit, v manjši meri tudi svinčeva in bakrena ruda, je omogočilo razvoj metalurgije, predvsem železarstva, proizvodnjo kovinskega orodja, orožja in nakita. Pridobivanje železa in njegova predelava v končne izdelke je imelo v tisočletju pred n. št. odločilen strateški in gospodarski pomen. Domači kremenčev pesek, oglje in pepelika so bile osnovne surovine za proizvodnjo steklene paste, ki so jo oblikovali in obarvali v sijajen, skoraj filigransko izdelan nakit, ki je bil tudi cenjeno izvozno blago.²⁰ Dežela premore tudi dovolj kvalitetne gline za proizvodnjo lončarskih izdelkov in za uporabo v stavbarstvu. Uvažali pa so grafit iz alpskih najdišč za loščenje finih posod, jantar iz baltiških dežel za izdelovanje nakita, jahalne konje od stepskih konjerejcev v Panoniji, kameno sol iz rudnikov v centralnih Alpah, slikano keramiko

¹⁴ S. Gabrovec, Halštatska kultura Slovenije. Arheološki vestnik 15—16, 1964—1965, 21 ss. — Isti, v delu: Praistorija jugoslavenskih zemalja 5 (1987) 29 ss.

¹⁵ T. Knez, Halštatski knežji grobovi v Sloveniji. Casopis za zgodovino in narodopisje n. v. 25 (1989) 228 ss.

¹⁶ T. Knez, Denkmäler der Situlenkunst in Slowenien. Arheološki vestnik 34, 1983, 85 ss.

¹⁷ T. Knez, Novo mesto I, halštatski grobovi. Carniola Archaeologica 1 (1986) T. 62—65. Dalje citirano: T. Knez, Novo mesto I.

¹⁸ T. Knez, Novo mesto I, Sl. 25—26.

¹⁹ T. Knez, Grobovi halštatskih aristokratov v Novem mestu. Kronika 37, 1989, 166 ss.

²⁰ T. Knez, Sto let, Sl. 39—40.

iz Apulije in nekatere bronaste izdelke iz estenskega kroga. Likovni spomeniki situlske umetnosti, izdelani v bronasti pločevini, izvirno oblikovan nakit, tipološka pestrost keramičnih obrednih posod, izdelovanje železnega in bronastega orožja — tu mislim na oblike bronastih čelad, ki so atribut vojaških aristokratov — ter proizvodnja steklenih biserov so značilni dosežki halštatske ustvarjalnosti na Dolenjskem. V 6. in 5. stoletju pred n. št. (Ha D 1-3) sta bili gospodarska in politična moč halštatskih aristokratov na višku, ki je temeljila na železarstvu in metalurgiji ter izdelovanju nakita iz večbarvne steklene paste. Lov in živinoreja sta bila pomemben vir prehrane in dobavitelja nekaterih surovin za nadaljnjo obdelavo.

Z železovimi oksidi bogata ilovica, ki prevladuje na dolenjskih najdiščih, je v halštatskih grobovih z inhumacijo popolnoma razkrojila ves kostni material. Zato žal odpadejo vse antropološke analize o spolu in starosti ter opazovanja o morebitnih patoloških spremembah na skeletih pokopanih oseb. Dokazi za skeletne grobove oziroma pokope so ustrezne oblike in velikosti grobnih jam ter funkcionalno razporejeni pridatki v grobovih.²¹ V nekaterih grobovih smo našli ostanke lesenih desk, iz česar lahko sklepamo, da so v teh grobovih bile osebe pokopane v lesenih krstah. Iz karakterističnih grobnih pridatkov pogosto lahko razberemo spol in družbeni položaj pokopanih oseb. Tako so grobovi halštatskih bojevnikov na Dolenjskem opremljeni s standardno oborožitvijo: dve sulici in bojna sekira. V ženskih grobovih pa najdemo največ nakita: ogrlice iz steklenih in jantarnih jagod, bronaste zapestnice in nanožnice ter glinasti vijčki za predenje. Halštatska kultura v Sloveniji je z retardiranimi elementi trajala do konca 4. stoletja pred n. št.

Mlajša železna doba — laten. Sredi 3. stoletja pred n. št. so Dolenjsko zavzeli in naselili keltski Tavrski.²² Vdor Keltov pomeni poraz halštatskih knezov in hkrati je pretrgal bogato ustvarjalnost halštatske kulture, ki je prav na Dolenjskem dosegla svoj največji razcvet. Avtohtoni prebivalci so bili konfrontirani z novo civilizacijo in kulturo Keltov, z latensko kulturo, ki pa ni dosegla bogastva in luksuza halštatske kulture. Kelti so uveljavili drugačen način pokopavanja: žgan pokop v ravnih grobovih, ki je zamenjal inhumacijo v gomilah v halštatskem obdobju. Tudi oborožitev in način bojevanja Keltov se razlikuje od oborožitve halštatskih bojevnikov. Železna čelada in okovan ščit, dolg železen meč z verigo za pas, sulica in bojni nož sodijo k opremi keltskega bojevnika. Konjeniki in uporaba bojnega voza²³ so v bojih z nasprotniki igrali odločilno vlogo. Kelti so pri nas uvedli hitro vrtljivo lončarsko vreteno, tehniko emajliranja in visoko razvito železarstvo, ki se kaže v kvaliteti njihovega orožja in orodja. Železo je bilo tudi priljubljen material za izdelavo nakita in okrasja za nošo kot npr. fibule, pasne garniture, verižice in obročke.

Iz srednjelatnega obdobja (LT C 1-2) poznamo v Novem mestu dve sočasni nekropoli z žganimi pokopi: ena je bila v Kandiji na desnem bregu Krke, druga na Kapiteljski njivi na levem bregu Krke.²⁴ Značilno je, da sta obe nekropoli bili urejeni v neposredni bližini halštatskih gomil, nekaj keltskih grobov je bilo vkopanih tudi v gomilah, kot kasnejši pokopi. Doslej je bilo v Kandiji izkopanih nad 60 srednjelatenskih grobov, na Kapiteljski njivi pa že 80 podobnih, sočasnih grobov. Oblike grobov so preproste grobne jame, okrogle ali pravokotne oblike, grobni pridatki so brez posebnega reda položeni na dno jame. Sežgane kosti umrlih so bodisi raztresene na dno jame ali pa so shranjene v lončeni posodi. V grobnih pridatkih srednjega latena so deloma še opazni

²¹ T. Knez, *Novo mesto I*, T. 56—61.

²² M. Guštin, *Die Kelten in Jugoslawien. Jahrbuch des Röm. Germ. Zentralmuseums Mainz 31*, 1984, 305 ss. — Razstavní katalog: KELTOI (1984). — D. Božič, v delu: *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5* (1987) 855 ss.

²³ Keltski voz. Posavski muzej Brežice, knjiga 6 (1984).

²⁴ T. Knez, *Keltske najdbe iz Novega mesta* (1977). — T. Knez, *Varstvo spomenikov 29*, 1987, 245 ss. — T. Knez, *Varstvo spomenikov 31*, 1989, 215 ss.

vplivi osiromašene, retardirane halštatske kulture oziroma njene tradicije kot na primer: nekatere oblike prostoročno izdelanih keramičnih posod in nakita. Te grobove smemo najbrž pripisati osebam avtohtonega prebivalstva. Na drugi strani pa poznamo grobne inventarje s tipičnimi keltskimi oblikami in načinom izdelave kot na primer: na lončarskem vretenu izdelane posode ostro bikoničnih oblik, keltske fibule in keltsko orožje. Te grobove nedvomno lahko etnično opredelimo kot keltske. V grobovih keltskih žena najdemo tudi masivne barvaste steklene zapestnice, redko zlat nakit in večkrat tudi amulete iz nenavadnih materialov in oblik ter najrazličnejših prvotnih namembnosti. Obredno deformirano in poškodovano orožje v grobovih keltskih bojevnikov je v Novem mestu pravilo. Med keltskimi lončenimi posodami velja omeniti trebušasti psevdokantaros z dvema obraznima maskama in ročajema s kačastimi glavami in ovnovimi rogovi, posoda, ki je najbrž služila za mešanje pijače.²⁵ Primerjave zanjo najdemo v vzhodnokeltskem kulturnem krogu na Madžarskem.

Na začetku poznega latena v 1. stoletju pred n. št. (LT D) so opustili obe grobišči v Kandiji in na Kapiteljski njivi ter uredili novo pokopališče na prostoru med današnjo Ljubljansko cesto in Kettejevim drevoredom, nekropola, ki jo poznamo pod imenom Beletov vrt.²⁶ Ta premestitev grobišča na novo lokacijo je morda v zvezi s priselitvijo keltskih Latobikov na Dolenjsko. Način pokopavanja je ostal isti, samo grobni dodatki so po obliki in izdelavi prilagojeni novi modi in duhu novega časa. Dva vzhodnonoriška velika srebrnika tipa Samobor sta znanilca začetka denarnega gospodarstva v teh krajih.²⁷ Na nekropoli Beletov vrt so tudi po rimski zasedbi naprej neprekinjeno pokopavali, do konca 2. stoletja n. št. Iz horizontalne stratigrafije te nekropole je razviden kronološki potek pokopavanja od zahoda proti vzhodu. Nekropolo pripisujemo keltskim Latobikom, ki so v poznem latenu naselili Dolenjsko in Posavje in tu ustvarili značilno lastno kulturo.

Rimska doba. Po končanem vojnem pohodu Oktavijana zoper uporne Japode leta 33 pred n. št. je tudi Dolenjska prišla pod oblast rimske države. Dolenjska je bila najprej vključena v Ilirik, kasneje za vlade cesarja Trajana v provinco Zgornja Panonija. Pod oblastjo rimske države je v Novem mestu opazna gospodarska rast, ki traja od vlade cesarja Avgusta do markomanskih vojn. K temu je nedvomno pripomogla izgradnja strateške rimske ceste čez Dolenjsko iz Akvileje skozi Emono v Siscijo in naprej v Sirmij.²⁸ Ta antična cestna magistrala, antični Orient ekspres in predhodnica sedanje avtoceste Ljubljana—Zagreb je povezovala matično Italijo s panonskim Vzhodom. Zgrajena je bila zaradi logističnih potreb armade: za hitre premike vojaških enot in njihove oskrbe, za učinkovite pošne zveze in kúrirske službo cesarskega dvora z vojaškimi poveljniki ob limesu in administratorji v provincah ter za transport blaga trgovskih hiš. Na Dolenjskem, še posebej za Novo mesto je imela cesta tranzitni značaj, ker je tekla približno 3 km severno mimo mesta. Vendar je treba računati z odcepom vicinalne ceste, ki je peljala v Novo mesto in naprej proti jugu čez Gorjance v Belo krajino.

Da je v Novem mestu v rimskem času obstajala večja naselbina, ki ji ne vemo imena, dokazuje obsežno poznolatensko-zgodnjerimsko grobišče Beletov vrt, na katerem je bilo odkritih in raziskanih že blizu 300 grobov.²⁹ To nekropolo pripisujemo keltskim Latobikom, pri čemer so v grobnih inventarjih tipo-

²⁵ T. Knez in M. Szabó, Ein keltischer Kantharos aus Novo mesto. *Archaeologia Jugoslavica* 20—21, 1980—1981 (1983) 80 ss. — T. Knez, Sto let, Sl. 90—92.

²⁶ T. Knez, Novo mesto v antiki (1974). — T. Knez, La nécropole de Beletov vrt, Novo mesto. *Inventaria Archaeologica Jugoslavica*, fasc. 27 (1981). — T. Knez, Archäologisches Korrespondenzblatt 17, 1987, 103 ss. — T. Knez, Novo mesto II, keltsko-rimski grobovi. *Carniola Archaeologica* 2 (1991, v pripravi).

²⁷ P. Kos, Keltski novci Slovenije. *Situla* 18 (1977) 136.

²⁸ A. Premerstein in S. Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain (1899). — J. Sašel, Rimske ceste v Sloveniji. V delu: *Arheološka najdišča Slovenije* (1975) 74 ss.

²⁹ Glej opombo 26.

loške značilnosti materialne kulture Latobikov močno opazne. Poznolatski in provincialnorimski elementi se tu prepletajo v pogrebem obredu, noši, obožitvi, pivskih navadah itd. Med značilne proizvode latobiške ustvarjalnosti sodijo: izvirne hišaste žare,³⁰ narebreni keramični pokali³¹ in pivska garnitura, sestojeca iz kroglastega lonca in čaše.³² Med pridatki v zgodnjericimskih grobovih je največ keramičnih posod zelo različnih oblik in kakovostnih razlik. Med lončenim posodjem je razmeroma dosti sigilatne posode, izključno gladka terra sigillata iz severnoitalskih delavnic, dosti manj je steklenih posod in redke so novčne najdbe. Med zaponkami je močno profilirana kolenčasta fibula najštevilnejše zastopana, sledijo noriško-panonske fibule v več variantah, kot sestavni del latobiške noše. Pomanjkanje dragocenih pridatkov, kot nakit iz plemenitih kovin, steklene posode in fino namizno posodje razložimo lahko z dejstvom, da je skoraj polovica grobov s kamnitimi ploščami bila že v antiki izropanih. Najbolj pogosta grobna oblika v rimskem času na Dolenjskem je s kamnitimi ploščami obložen in pokrit grob, ki mu pravimo tudi latobiški grob. Uvoz italske sigilate, steklenih posod, oljenk in vinskih vrčev kaže na povečano kupno moč in določeno premožnost tedanjih prebivalcev. Novčne najdbe iz Novega mesta segajo od cesarja Nerona do Licinija, večina jih je iz obdobja Flavijcev in Antoninov.³³ To je čas največjega blagostanja v teh krajih pod Rimljani.

Redke najdbe iz 3. stoletja kažejo na močan upad prebivalstva in usihanje življenja v antičnem Novem mestu. Kaj je bilo temu vzrok, ni jasno. Ali je bila to posledica roparskih napadov Markomanov, epidemije kužnih bolezni, ki so morda zdesetkale prebivalstvo, ali odhod prebivalcev v kraje z večjo gospodarsko prosperiteto? Naselbina v antiki ni ležala neposredno ob veliki tranzitni cesti Emona—Neviodunum—Siscia, ki je dajala življenjski utrip in zaslužek. Dve drugi mesti na Dolenjskem sta po rimski zasedbi postali upravno in gospodarsko pomembnejši: Neviodunum (Drnovo)³⁴ in Praetorium Latobiorum (Trebnje).³⁵ Za vlade cesarja Vespazijana je Neviodunum dobil status municipija — Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum — in postal upravno ter trgovsko središče Latobikov na Dolenjskem. Praetorium Latobiorum pa se je razvil v pomembno občestno postajo s posadko konzularnih beneficiarijev, detaširanih iz sestava XIV. legije v Carnuntumu in X. legije v Vindoboni, ki so nadzirali promet in opravljali obveščevalno službo. Medtem pa se rimska mestna civilizacija Novega mesta ni dotaknila, zato je kraj ostal kmečka naselbina Latobikov-vicus, brez vidnejše funkcije v okviru province Zgornja Panonija. Pod rimsko upravo je bila naselbina brez vojaške posadke in brez italskih kolonistov. Skromen obtok denarja in pomanjkanje epigrafskih spomenikov sta odraz tega stanja. V pozni antiki je kraj že nepomembno naselje, katerega sled se izgubi v času preseljevanja ljudstev. Najmlajše najdbe so iz 4. stoletja: grob z Licinijevim novcem v Regri vasi³⁶ in grob z okrašeno stekleno čašo z grškim napisom iz Bršljina.³⁷ Izgleda, da je okoli leta 400 naselbina zaradi nevarnosti bila že opuščena. Zadnji prebivalci so se najbrž umaknili na okoliške vrhove, da bi tam v utrjenih pribežališčih-refugijih preživeli z avtarkičnim gospodarstvom.³⁸ Sledila so temna stoletja novomeške zgodovine, še vedno brez oprijemljivih arheoloških dokazov do ustanovitve mesta leta 1365.

³⁰ P. Petru, Hišaste žare Latobikov. Situla 11 (1971). — Z. Gregl, Antike Hausurnen aus Kroatien. Rivista di Archeologia 12, 1988, 54 ss.

³¹ T. Knez, Spätlatenezeit und frühe Kaiserzeit in Novo mesto. Archäologisches Korrespondenzblatt 17, 1987, 103 ss.

³² T. Knez, o. c., T. 26.

³³ P. Kos, Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I (1988), 398 s.

³⁴ S. Petru in P. Petru, Neviodunum. Katalogi in monografije 15 (1978).

³⁵ J. Sašel, v delu: Arheološka najdišča Slovenije (1975) 231 s.

³⁶ T. Knez, Razprave I. razreda SAZU 6 (1969) 134.

³⁷ T. Knez, Novo mesto v antiki (1974) 24 s.

³⁸ S. Ciglencek, Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum. Dela SAZU 31 (1987).

Po dosedanjih raziskovalnih rezultatih sodeč, se nam tritisočletna naseljena zgodovina Novega mesta kaže v naslednjem časovnem zaporedju: prazgodovinsko gradišče na Marofu — provincialnorimski vicus — srednjeveška naselbina Gradec na Kapitlju — ustanovitev mesta Rudolfswerd — sodobno Novo mesto. Pri tem je treba poudariti, da naša spoznanja o najstarejši zgodovini Novega mesta temeljijo predvsem na rezultatih, dobljenih pri raziskovanju grobišč, ker naselbine še niso bile raziskane.

Zusammenfassung

NOVO MESTO IN DEN ARCHÄOLOGISCHEN EPOCHEN

Tone Knez

Im Herbst 1990 sind gerade hundert Jahre vergangen seit den ersten archäologischen Ausgrabungen in Novo mesto, die bis heute ein außerordentlich reiches Fundgut zum Studium der ältesten Geschichte Novo mestos ergeben haben. Die frühgeschichtliche Siedlung lag auf dem Marof, wo zur Zeit der Älteren und Jüngeren Eisenzeit im ersten Jahrtausend vor unserer Zeitrechnung ein befestigter Wohnplatz bestand. Hier war auch der Regierungssitz der Hallstattfürsten, die über das Becken von Novo mesto herrschten. In römischer Zeit wurde die Siedlung auf den Kapitelberg verlegt, wo im Mittelalter eine Stadt heranwuchs als Gründung Rudolfs IV. im Jahre 1365.

Eine intensive und ununterbrochene Siedlungsgeschichte Novo mestos beginnt in der späten Phase der Urnengräberkultur (Ha B 3) mit der Erweiterung der befestigten Siedlung auf dem Marof unter gleichzeitiger Anlage der Gräberstätten im Bereich von Mestne njive und von Kapiteljska njiva. In beiden Nekropolen wurden bisher bereits über 300 Gräber freigelegt. Sehr große Urnen und seltene Grabbeigaben sind kennzeichnend für diese Gräber, was auf eine gewisse soziale Gleichheit der beigesetzten Personen hinweist. Beide Nekropolen gehören in den Rahmen der Urnengräbergruppe vom Typ Ljubljana, aus der sich im ausgehenden 8. Jahrhundert vor unserer Zeitrechnung die Dolenjska-Gruppe der Hallstattkultur entwickelte.

In der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts v. u. Z. (Ha C 1) kam es in Dolenjska zu einer radikalen Wende im Totenkult: dem Übergang von der Brandbestattung zur Körperbestattung (Inhumation) in großen Grabhügeln. Ein großer wirtschaftlicher und kultureller Aufschwung setzte ein als Folge einer starken Differenzierung der Gesellschaft, was aus der Hinterlassenschaft in den Gräbern der damaligen Zeit ersichtlich ist. Träger und Gestalter dieser Kultur waren Hallstattaristokraten. Dieser Militäradel oder die Hallstattfürsten bildeten die führende gesellschaftliche Schicht. Die aristokratische Lebensweise ist auf den Denkmälern der Situlenkunst zu erkennen, die auf figuralen Situlen und Gürtelplättchen abgebildet ist. Der Hallstattmensch begrub seine Toten in großen Sippen-Hügelgräbern in ringförmiger Anordnung an der Peripherie des Hügels. Am häufigsten sind Hügelgräber mit 20—40 Gräbern zu finden. In Novo mesto wurden bisher schon 10 Grabhügel erforscht und nahezu 200 Gräber entdeckt, fünf davon bezeichnet man als Fürstengräber. Im 6. und 5. Jahrhundert v. u. Z. (Ha D 1—3) befand sich die wirtschaftliche und politische Macht der Hallstattaristokraten auf einem Höhepunkt, der auf der Eisenverarbeitung und Metallurgie sowie der Herstellung von Schmuck aus mehrarbiger Glaspaste beruhte. Die Hallstattkultur in Dolenjska währte bis zum Ende des 4. Jahrhunderts v. u. Z. Novo mesto war eines der bedeutendsten Zentren der Hallstattkultur in Slowenien.

Mitte des 3. Jahrhunderts v. u. Z. wurde Dolenjska von den keltischen Tauriskern besiedelt, welche die Macht der Hallstattfürsten brachen und der schöpferischen Hallstattkultur ein Ende setzten. Die neue Latènezivilisation und-kultur führte die Brandbestattung in Flachgräbern ein, welche die Hügelgräberbestattung ablöste. Auch die keltische Bewaffnungs- und die Kampfweise unterschied sich von der der Hallstattzeit. Eisenhelm und Nagelschild, langes Eisenschwert, Lanze und Kampfdolch gehören zur Ausrüstung des keltischen Kämpfers. Die keltischen Reiter und die Verwendung des Kampfwagens spielten in den Kämpfen eine entscheidende Rolle. Aus dem Mittelatlène (LT C 1—2) kennen wir in Novo mesto zwei Nekropolen mit Brandgräbern aus derselben Zeit: in Kandija und auf der Kapiteljska njiva. Beide Nekropolen liegen in unmittelbarer Nähe der Hallstatt-Hügelgräber. Bis jetzt wurden schon 140 Gräber freigelegt. Zu Beginn des Spätatlène im 1. Jahrhundert v. u. Z. (LT D) wurden die beiden Grabstätten auf Kandija und auf der Kapiteljska njiva aufgegeben und ein neuer

Friedhof angelegt, den wir unter dem Namen Beletov vrt kennen. Diese Grabstättenverlegung an eine andere Stelle steht wahrscheinlich im Zusammenhang mit der Zuwanderung der keltischen Latobiker nach Dolenjska. Die Bestattungsart ist dieselbe, die Grabbeigaben aber entsprechen in Form und Anfertigung der neuen Mode und dem neuen Zeitgeist. Auch nach der römischen Besetzung wurde auf der Nekropole Beletov vrt ohne Unterbrechung bis zum Ende des 2. Jahrhunderts n. u. Z. weiterbestattet.

Nach dem Ende des japodischen Krieges geriet Dolenjska unter die Herrschaft des römischen Staates. In Novo mesto ist ein Wirtschaftswachstum zu bemerken, das von der Regierungszeit des Kaisers Augustus bis zu den Markomannenkriegen dauert. Es wurde eine große Straße Emona — Neviodunum — Siscia angelegt. Auf der Nekropole Beletov vrt wurden nahezu 300 Gräber aus dem Spätlatène bzw. aus der frühen Römerzeit entdeckt, von denen die Hälfte aus römischer Zeit stammt. Die häufigste Form in römischer Zeit in Dolenjska war das mit Steinplatten belegte und zugedeckte Grab, das sogenannte Latobikergrab. Funde aus dem 3. und 4. Jahrhundert sind selten, was auf einen Rückgang der Bevölkerungszahl hinweist. Unter der römischen Verwaltung gab es in Novo mesto keine militärische Besetzung und keine italischen Kolonisten. Epigraphische Denkmäler aus Novo mesto sind nicht bekannt. Um 400 war die antike Siedlung schon verlassen. Die Siedlungsgeschichte von Novo mesto stellt sich uns dar in dieser Abfolge: frühgeschichtlicher befestigter Wohnplatz auf dem Marof — provinziäl-römischer vicus — mittelalterliche Wehranlage Gradec auf dem Kapitelberg — Gründung der Stadt Rudolfswerd — das heutige Novo mesto. Unsere Kenntnisse von der ältesten Geschichte von Novo mesto beruhen vor allem auf den bei der Erforschung der Grabstätten gewonnenen Resultaten, da die Siedlungen noch nicht untersucht worden sind.

Slovenska matica

61001 Ljubljana, Trg osvoboditve 7, pp. 458, tel.: (061) 214 190

Sredi decembra 1990 je izšla knjiga

Fran Zwitter

O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed pglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittra.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v. vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

Knjigotrška cena zbornika je 620 din, cena za člane Slovenske matice in zgodovinskih ter muzejskih društev pa le 430 din. Dodaten popust velja za kupce Matičine zbirke.